

декриміналізації виробництва зброї». URL: <https://itd.rada.gov.ua/a47525f7-c239-4571-ba66-c299fdb14fd1>.

3. Небеский Ю.С. Адміністративно-правові засади охорони громадського порядку та забезпечення безпеки громадян у сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Луганськ, 2008. С. 20.

4. Запобігання незаконному поводженню зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами в умовах воєнного стану: метод. рекомендації / кол. авт.: О.С. Юнін, С.І. Шевченко, В.В. Шаблистий, В.С. Березняк та ін. Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 5.

5. Озброєні легально: як цивільним задекларувати незарєстровану зброю. URL: <https://interfax.com.ua/news/projects/1029881.html>.

6. Кізіменко Є.В. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: кримінологічна характеристика та запобігання (ст. 263 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук (д-ра філософії) : 12.00.08; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 1. 4

7. Висновок ГНЕУ ВРУ на проєкт закону (реєстр. № 11073 від 11.03.2024). URL: <https://itd.rada.gov.ua/daf50b1c-0bcf-4ae7-90a1-32a7d3bfc39>.

Хавронюк Микола Іванович,
професор кафедри кримінального
та кримінального процесуального права
Національного університету «Києво-
Могилянська академія», доктор
юридичних наук, професор

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ ЗА НЕЇ

Стаття 111-1 «Колабораційна діяльність» з'явилась у Кримінальному кодексі України (КК) невдовзі після широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну – 3 березня 2024 року. А протягом 2022-2023 років, за даними статистики Офісу Генерального прокурора [1] і судової влади [2], обліковано чималу кількість цих правопорушень – 7 058 і за їх вчинення засуджено 682 особи.

Але помилково говорити лише про діяння, визначені у ст. 111-1 КК. Адже у широкому розумінні колаборація означає будь-яку діяльність, що передбачає співпрацю населення держави з ворогом в інтересах держави-агресора і на шкоду Україні чи її союзників. Слід згадати і суміжні кримінальні правопорушення.

Так, у 2022-2023 роках обліковано за: ст. 111-2 (пособництво державі-агресору) – 379 і 474; ст. 114-2 КК (несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення утворених відповідно до законів України військових формувань) – 202 і 146; ст. 436-2 (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікації її учасників) – 1354 і 1117, а разом – 3 672 кримінальних правопорушення. Крім того, за статтями 109 (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади), 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України), 111 (державна зрада), 114-1 (перешкоджання законній діяльності військових формувань), 258 (терористичний акт), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 260 (створення незаконних воєнізованих або збройних формувань) у 2013 році було обліковано лише 13 кримінальних правопорушень, а у 2014–2021 роках – вже 17 409 і у 2022-2023 роках – ще 14 911. Разом це 32 333 [3].

До 2022 року російська федерація тимчасово окупувала 43 300 км², або 7% української території [4], на якій проживало майже 7 мільйонів людей. Протягом восьми років вони змушені були підкорятися тій квазі-владі, яка існувала на цих територіях, будувати своє життя і переживати про своє та своїх дітей непевне майбутнє. В умовах складної економічної ситуації для багатьох з них життя перетворилось у виживання. З огляду на військовий та економічний потенціал росії, московську пропаганду і тривалість окупації багато хто з цих людей зневірився у швидкому звільненні Україною своїх територій.

У 2022 році розмір територій, які були тимчасово окуповані (ТОТ), збільшився у 2,9 рази – до 20% території України, а в 2023 році значно зменшився (Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затв. наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року №309). Загальна кількість людей, які проживали на ТОТ, – більше 10 млн. Якщо хоча б 1% з них є колаборантами, то йдеться про 100

тис людей. Але 1% – це м'яке припущення, адже кількість одних лише військовослужбовців і представників правоохоронних органів, які, за попередньою оцінкою, зрадили Україну та вчинили інші антидержавні й терористичні злочини під час конфлікту на Сході України у 2014–2018 роках, – близько 63 тисяч [5].

Розгляд відповідних кримінальних справ створив значне навантаження на суди, хоча йдеться лише про кілька тисяч засуджених осіб. В Україні середнє щорічне навантаження на слідчого поліції – 80–200 проваджень, на прокурора – 350–600 проваджень [6] і збільшувати його неможливо; катастрофічно не вистачає слідчих і прокурорів; є вакантною третина посад суддів – понад 2 тис; місця позбавлення волі розраховані лише на 44 тис засуджених [5].

Із зазначеного випливає, що застосування до усіх колаборантів виключно покарання, зокрема у виді позбавлення волі, – не вихід.

Треба також враховувати морально-психологічний аспект. Чи вимагають суворого покарання для колаборантів і зрадників українці, які відчули на собі всі жахи війни? Так, вимагають. А чи погодились би вони на звільнення колаборантів і зрадників від покарання? Так, багато хто погодився б. Цю відповідь добре ілюструє подія у травні 2022 року, коли на судовому засіданні щодо російського військового Шишимаріна вдова вбитого ним українця, Катерина Шеліпова, хоча і просила для обвинуваченого довічного ув'язнення, не заперечувала, щоб Шишимаріна обміняли на полонених бійців з Азовсталі [7; 10]. Якщо ми готові до помилування вбивць, то, напевно, готові і до звільнення від покарання колаборантів – за певних умов, які відповідають нашому почуттю справедливості.

Чим може бути замінене покарання – аж до довічного позбавлення волі, що визначене у ст. 111-1 КК? Як удосконалити відповідальність за відповідні кримінальні правопорушення? Які існують альтернативи кримінальній відповідальності за колаборацію?

1. Удосконалення правових підстав відповідальності за колаборацію.

Положення статей 111, 111-1, 111-2 та 436-2 КК підлягають перегляду, щоб усунути складність розмежування передбачених ними правопорушень і забезпечити єдність термінології. Саме з цією метою мною ще у липні 2022 року було розроблено проєкт Закону щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення (реєстр. №7570

від 20.07.2022), який внесено на розгляд Верховної Ради України народним депутатом України Я. Юрчишиним. Ним пропонуються такі зміни до КК:

1) визначити відмінні ознаки колаборації (ст. 111-1 КК) для її відмежування від державної зради (ст. 111 КК) й інших суміжних кримінальних правопорушень: а) діяння – добровільна співпраця з державою-агресором у певних формах, б) обставини – в умовах окупації території України або її частини, в) мета – забезпечити підтримку державі-агресору та спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності і недоторканності, обороноздатності або державній, економічній чи інформаційній безпеці України;

2) виключити слова про публічні заклики до невизнання поширення державного суверенітету України зі ст. 111-1 КК – відповідальність за ці діяння передбачена у ст. 110 КК;

3) виключити статтю 111-2 КК «Пособництво державі-агресору» – вона передбачає колаборацію у формах, які вже визначені у ст. 111-1 КК;

4) впорядкувати складну конструкцію ст. 111-1 КК шляхом трансформації перших семи її частин у чотири, де розкривається у: ч. 1 – колаборація в інформаційній й освітній сферах; ч. 2 – в економічній й адміністративній сферах; ч. 3 – у політичній; ч. 4 – у воєнній, правоохоронній, безпековій та судовій сферах;

5) замінити у статтях 111-1, 146-1 і 436-2 КК терміни «воєнізовані/збройні формування держави-агресора», «незаконні збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території», «незаконні органи влади, створені на тимчасово окупованій території», «окупаційна адміністрація держави-агресора», «підконтрольні російській федерації самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України», «збройні формування російської федерації», «ірегулярні незаконні збройні формування», «озброєні банди та групи найманців» тощо – одним уніфікованим терміном «*держави-агресор*», а його визначення, яке буде мати значення для статей 111-1, 146-1 і 436-2 КК, навести у примітці до ст. 111-1 КК.

2. Декриміналізація окремих форм колаборації.

2.1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, учасницею якої є Україна, передбачає (статті 40, 51, 54, 56 та ін.), зокрема, що окупаційна влада на окупованих територіях:

– може залучати повнолітніх осіб до примусових оплачуваних робіт для забезпечення потреб окупаційної армії,

належного забезпечення населення комунальними послугами, продуктами харчування, житлом, одягом, транспортом, медичними послугами. Примусові роботи не повинні передбачати лише участь в організаціях військового або напіввійськового характеру;

– не може змінювати статус посадових осіб і суддів, які з міркувань совісті утримуються від виконання своїх обов'язків. Так, поліцейський чи суддя може продовжувати виконувати їх, керуючись українським законодавством;

– зобов'язана підтримувати діяльність медичних установ, забезпечити умови для охорони здоров'я і санітарії; медикам дозволено виконувати свої обов'язки.

З цього випливає потреба часткової декриміналізації діянь, передбачених частинами 2, 4, 5 і 7 ст. 111-1 КК.

2.2. Наразі поширеним є наратив, що всі, хто платить податки на окупованій території, фактично підтримують державу-агресора, спонсорують її воєнну міць та автоматично є колаборантами. Але існує й інша думка, що міжнародне гуманітарне право визнає законним правом держави-окупанта справляння податків [8]. Хоча Гаазькі конвенції 1907 р. не є чинними для України (оскільки Україна у встановленому порядку не визнала себе правонаступницею за цими міжнародними договорами, ратифікованими ще до появи СРСР) [9], не виключено, що положення ст. 48 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі все ж може стати певною правовою перелоною для притягнення особи до відповідальності за ч. 4 ст. 111-1 КК (провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором) і ст. 111-2 КК (добровільна передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора). Ця Конвенція передбачає, що окупант може стягувати на окупованій території відповідно до чинних правил оподаткування податки, мита і збори, оскільки саме він несе витрати по управлінню окупованою територією. Проте, якщо це право у рф і існувало, то лише до часу, поки вона не включила ТОТ до свого складу.

2.3. Можливо, на певному етапі варто виключити з диспозицій ст. 111-1 КК окремі положення, замінивши кримінальну відповідальність процедурою люстрації (про це – нижче) або адміністративною відповідальністю.

3. Удосконалення покарання за колабораційну діяльність.

Наразі існує невідповідність покарання за колаборацію принципу пропорційності (ст. 65 КК). У частинах 1 і 2 ст. 111-1 КК як основне покарання передбачено лише позбавлення права

обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Але це покарання не має сенсу, якщо особа ніколи не обіймала певні посади і не буде їх обіймати, не займалася певною діяльністю і не буде нею займатися. Крім того, воно не може бути застосоване до неповнолітніх, що робить неможливим застосування до них будь-якого покарання.

Натомість слід визначити альтернативні покарання, які можуть бути обрані на розсуд суду: штраф, позбавлення волі на певний строк тощо.

4. Удосконалення підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання за колаборацію.

4.1. Сумнівним є положення ст. 49 КК, згідно з яким давність не застосовується у разі вчинення всіх злочинів, передбачених ст. 111-1 КК (адже злочини, передбачені частинами 3 і 4 цієї статті, є нетяжкими). Навіть у разі вчинення умисного вбивства строк давності становить 15 років.

4.2. Слід скасувати положення пункту «г» ст. 4 Закону «Про застосування амністії в Україні», згідно з яким амністія не може бути застосована до осіб, яких засуджено за будь-які злочини проти основ національної безпеки України. Неможливо в короткий строк засудити і покарати десятки чи сотні тисяч людей.

Кожна пост-конфліктна країна обов'язково проходить етап обговорення формату та масштабу амністії – саме з практичних міркувань. Амністія не говорить про слабкість держави; навпаки, лише сильна держава може дозволити собі вжиття заходів до повернення вчорашніх колаборантів у суспільство.

5. Розроблення і прийняття спеціального закону щодо амністії для громадян України, які вчинили колабораційну діяльність та інші кримінальні правопорушення проти держави України.

Закон «Про застосування амністії в Україні» (ст. 5) передбачає, що у виняткових випадках амністія може бути поширена на діяння, вчинені до певної дати після її оголошення, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених законом про амністію (умовна амністія). За цією аналогією слід передбачити і в згаданому спеціальному законі про амністію, який слід прийняти, що вона застосовуватиметься з певної дати, яка повинна настати невдовзі після оголошення про амністію, і за певних умов.

Такими умовами можуть бути: подання особою індивідуальної декларації, публічне вибачення, співпраця з правоохоронними органами і розкриття інформації про свою та

інших осіб участь в незаконних діях, залучення до розмінування та виконання громадських робіт, відшкодування потерпілим (якщо спричинення шкоди діям встановлено розслідуванням), відмова від участі в політичному житті, відмова від в'їзду на певну територію, участь у певній програмі з інтеграції в суспільство [10] тощо. Виконання цих умов має бути засвідчене угодою з прокурором, що затверджується обвинувальним вирокком суду за спрощеною процедурою, яку слід виписати у КПК.

6. Застосування згідно із законом або за рішенням суду люстраційних обмежень, подібних до тих, що передбачені чинним Законом «Про очищення влади». Про це вже писали деякі автори [11], але їхні дослідження після 24.02.2022 року дещо застарілі і підлягають критичній оцінці.

Щодо громадян України, які добровільно: 1) публічно заперечували здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, закликали до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, до співпраці з нею, до невизнання поширення державного суверенітету України на ТОТ; 2) займали посади в окупаційній адміністрації держави-агресора, не пов'язані з забезпеченням населення комунальними послугами, продуктами харчування, житлом, одягом, транспортом та медичними послугами; 3) здійснювали у закладах освіти відповідну пропаганду або діяльність щодо впровадження стандартів освіти держави-агресора; 4) обирались до незаконних органів влади, створених на ТОТ; 5) брали участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ або публічно закликали до їх проведення, – слід передбачити застосування обмежень, що полягають в забороні протягом певного строку (наприклад, 20 років) претендувати та обиратися на певні посади в органах державної влади й органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах і організаціях, зокрема освітніх, обіймати ці посади, брати участь у виборах і референдумах, займатися іншою певною діяльністю.

Аналогічні заходи можуть бути застосовані і до осіб, які: співпрацювали зі спецслужбами держави-агресора як таємні інформатори; здійснювали заходи (або сприяли їх здійсненню), спрямовані на підриг основ національної безпеки, оборони чи територіальної цілісності України; публічно закликали до порушення територіальної цілісності та суверенітету України; розпалювали міжнародну ворожнечу; дії чи бездіяльність яких

привели до порушення прав людини і основоположних свобод, визнаних рішенням Європейського суду з прав людини.

7. Пропорційне обчислення страхового стажу особам, які співпрацювали з державою-агресором.

25 квітня 2024 року прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо пропорційного обчислення страхового стажу особам, які працювали за межами України». Ним у законах «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», і «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначено, що не зараховуються періоди відповідної військової служби та трудової діяльності щодо осіб, які після 19 лютого 2014 року служили у збройних силах, органах внутрішніх справ чи державної безпеки, поліції, інших військових формуваннях, перебували на посадах державної служби, на посадах в органах місцевого самоврядування у відповідних органах (формуваннях) рф, добровільно займали певні посади у незаконних органах влади, утворених на ТОТ, у незаконних судових або правоохоронних органах, добровільно брали участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях або у збройних формуваннях держави-агресора.

Вжиття перелічених заходів передбачає необхідність розробки нормативної бази, запровадження спеціалізації в органах правопорядку, прокуратурі і судах, визначення відповідальних установ за проведення фільтраційних і люстраційних заходів, підвищення кваліфікації працівників тощо.

Список використаних джерел

1. Офіс Генерального прокурора. Статистика: URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

2. Судова влада України. Судова статистика: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

3. Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії російської федерації : звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України. 2016–2017 / О. Банчук [та ін.] ; заг. ред.: Р. Куйбіда, М. Галабала. К.: Відродження, 2018.

4. Росія окупувала 7% території України – Президент: URL: <https://web.archive.org/web/20210508170127/https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2644798-rosia-okupuvala-7-teritorii-ukraini-prezident.html>

5. Телебачення Торонто. Хто сяде в тюрму після війни на Донбасі: відео, 2020. URL: <https://ccl.org.ua/video/khto-siade-v-tiurmu-pislia-viyny-na-donbasi-shche-z-maksom-shcherbynoi/>.

6. УГСПЛ. Амністія – непопулярна тема перехідного правосуддя: стаття на веб-ресурсі, 2018. URL: <https://www.helsinki.org.ua/blogs/amnistiya-nepopulyarna-tema-perehidnoho-pravosuddya/>.

7. НВ. Суд над військовим РФ Шишимаріним: дружина вбитого попросила довічного для окупанта чи обміну на бійців із Азовсталі, 19.05.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/dlya-viyskovogo-rf-shishimarina-prosyatdovichnogo-chi-obminu-na-biyciv-z-azovstali-novini-ukrajini-50243451.html>.

8. Перехідне правосуддя після збройного конфлікту: як примирити людей після деокупації? <https://www.helsinki.org.ua/URL: articles/perekhidne-pravosuddia-pislia-zbrojnoho-konfliktu-iak-prumyryty-liudey-pislia-deokupatsii/>.

9. Хавронюк М. Міжнародні договори в розумінні ст. 438 Кримінального кодексу України. Право України. 2023, № 5. С. 66–84.

10. Раєвська М. Амністія щодо осіб у зв'язку зі збройним конфліктом між росією та Україною: суб'єкти та зміст. Магістерська робота. К.: НаУКМА, 2022.

11. Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства / Мартиненко О.А., Семьоркіна О.М. К., 2020. 84 с.

Харченко Тетяна Миколаївна,
головний спеціаліст відділу моніторингу питань гендерної рівності та недискримінації управління дотримання прав людини Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, кандидат юридичних наук

Гендерна рівність ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЯ У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Гендерна рівність та недискримінація у контексті кримінальної відповідальності є важливими аспектами, які забезпечують справедливість і рівноправність у правовій системі. У Кримінальному кодексі України (ККУ) передбачено норми, які спрямовані на запобігання дискримінації та захист прав людини. Нижче наведено ключові аспекти:

1. Законодавчі основи в Україні